

JOACHIM LELEWEL

(1786–1861)

A XIX. század elején az önálló államiságát veszített Lengyelország értelmiségének legfőbb feladata a nemzeti függetlenség kivívásáért folytatott harc eszmei alátámasztása volt. Ez az értelmiség magyarázatot igyekezett keresni a lengyel nép történelmének sorsfordulóira, elsősorban a lengyel állam bukására. Így kerültek a történetírók munkái a közvélemény figyelmének középpontjába. Ebben a korszakban a lengyel történetírásnak igazán jelentős egyénisége csak egy volt, Joachim Lelewel. Ő volt az első a lengyel történettudományban, aki komoly szakmai képzettségét, nagy történetírói tehetséggel, s egyúttal a lengyel nemzet politikai életében játszott jelentékeny szereppel egyesítette. Joachim Lelewel – hasonlóan a többi, középkelet-európai, a romantika korában élt történészhez – kivette részét előbb hazája, majd később az emigráció politikai életéből. Történetírásának alapvető meghatározója a demokratikus-liberális szemlélet, amely szembefordította az 1830–1831-es ún. novemberi felkelés, majd az emigráció konzervatív szárnyával. Lelewel ugyanis nem értett egyet azzal, hogy az esetleg megvalósuló független lengyel államot a főnemesség, illetve „a család” (a Czartoryski hercegi család) irányítsa.

Tudományos érdeklődésének skálája rendkívül széles volt. Tanulmányai körébe beletartozott a lengyel és az egyetemes történelem, a jogtörténet, az archeológia, a földrajz, a történeti segédtudományok és a történelem módszertana. Ezzel függ össze, hogy Lelewel francia és német történetíró társaihoz hasonlóan a történelemtudós új típusának képviselője; számára a történelmi kutatás már hivatásszerű foglalkozás, ellentétben az udvari történetírókkal (pl. a lengyel felvilágosodás legkiemelkedőbb történetírójával, A. Naruszewicz-csel), valamint azokkal, a Lengyel Királyságban is létező dilettánsokkal, akik a tudományokat mintegy kedvtelésből művelték. Lelewel saját foglalkozását mesterségnek tekintette és szívesen nevezte magát a tudományok „napszámosá”-nak. Az 1820-as években alakulnak ki Lelewelnek a történelemre vonatkozó nézetei, – szoros összefüggésben egyetemi tanári működésével (Vilnius 1822–1824). A történelem tanulmányozásában

új iskolát teremtett, azaz a pusztán leíró történetírás helyett Lelewel a források széles körű használatát és kritikáját, az események belső összefüggéseit, a történeti tények ok-okozati kapcsolódásait tartotta szem előtt mind egyetemi előadásában, mind egyetemes történeti és Lengyelország történelméről írott műveiben. A forráskritikáját és filozófiai ismereteit jól tükrözik az antikvitással foglalkozó művei. Klasszika-filológiai tanulmányaiban nagy hatást gyakorolt rá a vilniusi egyetem göttingai származású professzora, E. G. Groddeck, Chr. Gottlob Heyne tanítványa, aki az antik források újszerű szövegmagyarázatára és az ókori kultúra neohumanista értelmezésére biztatta tanártársát. Felhívta Lelewel figyelmét az ún. „origines gentium” probléma kutatására, melynek nyomai Lelewel későbbi, a szláv őskorral foglalkozó munkáiban is felfedezhetők. Lelewel volt az első a lengyel történettudományban, aki az antikvitásról írott dolgozataival bevezette az egyetemes történelem fogalmát. Ókortörténeti dolgozataiban felhasználta az összehasonlító módszer eredményeit, és ezzel feltárta az ókori európai államok történetének analóg vonásait, különös súlyt helyezve a földrajzi tényezőkre.

Lelewel egyetemes történelmi kutatásai során kereste a történetírásban leginkább célhoz vezető módszereket. Az addigi lengyel történészeknél inkább foglalkozott az előd és kortárs német és francia történeti szakirodalommal, bár azok gallo- és germanocentrikus felfogásával polemizált. Kereste e területen is saját nézőpontját, új terminológián dolgozott. Kutatásainak eredményeit 1815-ben *Historyka* című munkájában összegezte, amelyet a következő évek során (1815–1826) többször átdolgozott, kibővített. Így *Historyka* cím alatt további négy, újabb mű született tollából. Ezekben a *Historykákban* Lelewel igyekezett átfogni a történelem, a történetírás komplex elméleti problémáit: így foglalkozott a történelem fogalmának, a kutatások jellegének, a történelmi fejlődés feltételeinek, a történettudomány megismerési módszerének és társadalmi funkciójának kérdéseivel. (Erről ld. bővebben a második szemelvényt.) Bár nem alkotott egységes rendszert, jó időre irányt mutatott; a lengyel történelemre vonatkozó kutatásai (mint például a központi monarchia XVI–XVII. századi lengyel modelljéről, valamint a köznemesség államfenntartó szerepéről írtak) sokáig meghatározták a lengyel történeti gondolkodást. Lelewelnek a történelem módszertana és a történeti segédtudományok terén kifejtett tevékenységét jól jellemzi a két világháború közötti lengyel történettudomány egyik jelentős képviselője, St. Kętrzyński: „Lelewel tehát minden területen, az ún. történeti segédtudományokban és mindenütt, ahol forráskritikáról van szó, ahol elméletet

kell alkotni, a lengyel tudományban úttörője, teremtője és kezdeményezője mindannak, amit nekünk azután a XIX. század oly bőségben adott”.¹

Lelewelnek a történelem módszertanában kifejtett tevékenységére, valamint egyetemes történeti munkásságára a külföldi tudós közvélemény nem nagyon figyelt föl. Csak a XIX. század utolsó harmadának, illetve a XX. század első felének már gazdag hagyományokra épülő történészei nyúltak vissza Lelewel módszertani kísérleteihez, így M. Handelsman, aki Lelewel eredményeit felhasználva jelentette meg a romantikus történetíró művével azonos címet viselő metodológiáját.² Az emigrációban, az 1830–1840-es években írott monumentális munkái azonban méltán kivívták a kortársak elismerését. E művei a középkori numizmatika és geográfia területét érintették. Kutatásait 1835-ben kiadott francia nyelvű szintézisében összegezte (*Numismatique du moyen-âge*). Lelewel azzal nőtt elődei és kortársai fölé, hogy nem önmagában, más diszciplináktól elszakítva közelítette meg az éremtörténet problémáit, hanem felhasználta az epigráfia, az archeológia, a történelmi statisztika módszereit. Ő tett először kísérletet arra is, hogy fényt derítsen a kelta érmék ábráinak és felíratainak megfejtésére. Lelewel, aki a középkor pénzérméit tudományosan feldolgozó módszer megteremtője volt, hasonlóan nagy jelentőségű műben tárgyalta a középkor geográfiáját. Az ötkötetes monográfia eléggé kaotikus felépítése és több vitatható megállapítása ellenére is szinte teljes elemzést adta a középkori Európa földrajzi viszonyainak. Mindkét tudományág kérdéseit széles forrásbázisra alapozva kutatta, feltárva az összefüggéseket egy-egy érme, a földrajzi térkép és a politika illetve társadalmi állapotok között. Műveihez maga készítette a különböző éremtáblázatokat és térképeket, sőt a csak rajzokon fennmaradt pénzérmék hű mását is sajátkezűleg véste ki. Lelewel jelentőségét a segéd tudományok művelésében mutatja az, hogy tiszteletére kortársai négy érmét verettek, s ezek közül hármát még életében átvehetett. C.P. Serrure, a genti egyetem professzora 1847-ben kiadott munkájának bevezetőjében a történettudomány segéd tudományairól értekezve megjegyzi: „Amit Mabillon tett régen a diplomatika számára, amit napjainkban M. (Jean) (Arcise) de Gaumont kezdett az építészet számára, azt tette a lengyel tudós (ti. Lelewel) a numizmatika számára.”³

Az 1820-as években alkotta meg Lelewel Lengyelország történetéről írott műveinek koncepcióját. Más kelet-közép-európai történészekhez (pl. Palackýhoz) hasonlóan keresi a nemzeti fénykort, melynek élénk leírásával a jelen harcait segíti. Ezért vetette egybe a XVI–XVII. századi lengyel és spanyol nagyhatalom fejlődését az erős, külpolitikailag sikeres, belpolitikai-

lag szilárd Lengyelország ábrázolásában megrajzolva azt az ábrándot is, amelynek megvalósítására vágyott a romantika nemzedéke. A főnemességgel szemben a köznemesi jogokat emelte ki; s itt nem az a lényeges, hogy nemesi jogokért szállt síkra, hanem az a felfogása, hogy a néhány főnemesi család államvezetési monopóliumát a köznemesség törvényhozásba való beleszólási joga váltotta föl.⁴ Az emigrációban új szintéziseket alkotott, valamint átdolgozta és kiadta a régieket. Mint korának sok más történésze valotta: a múltból lehet megismerni a nemzeti jellemet. A történésznek azonban nemcsak a nemzeti jellem feltárásán szükséges munkálkodnia; figyelembe kell vennie a nemzeti élet fejlődésének sajátosságait, változásait: továbbá nemcsak az egyes egyének, kiemelkedő történelmi személyek tevékenységét kell kutatnia, hanem a nép történelmét kell megírnia. A nép, a nemzet történészeinek fő feladata – vallja Lelewel –, hogy kimutassa a nemzeti szellem jellegzetes vonásait. De a nemzet történelmét nem szakíthatja ki az egyetemes, általános történelmi fejlődés keretei közül, a lengyel történelmet is az egész európai történelmi fejlődés folyamatában kell kutatnia. Ennek érdekében él azzal az összehasonlító módszerrel, amely részben a szláv kölcsönösség kollári, majd safariki elméletéből, illetve Surowiecki szláv őstörténeti munkájából eredeztethető; felhasználja továbbá a Herder által megrajzolt szláv-ság-kép és a herderi humanitás-eszmény demokratikus vonásait. Ezért küzd azok ellen a nézetek ellen, amelyek a román és germán államok és kultúrák magasabb rendűségét vallották, a szlávokat egyoldalúan receptív szerepre korlátozták. Lelewel hangsúlyozza a szláv őstörténetnek demokrácia (gnimowładztwo)⁵ felé mutató tanulságait, valamint a szláv kultúrák és népek elhivatottságát (egybehangzóan Herder művének szláv-fejezetével),⁶ helyét az európai népek közösségével. Szláv őstörténeti demokrácia-elképzelése is jórészt herderi indíttatású, s párhuzamba állítható a magyar reformkori ábrándokkal a nemzet család-életéről.

Lelewelből nem hiányzott azonban a szláv-ság apologetáinak túlzása sem. Őstörténeti tanulmányai és olvasmányai (Schlözer, Herder stb.) nyomán olyan szláv karakterisztikumot körvonalazott, amelynek lényege a szabadság tisztelete, a békés munka szeretete és a más népek becsülése. Politikai tevékenységével függ össze, hogy míg korai műveiben az alkotmányos királyság mellett szállt síkra, később egyértelműen republikánussá vált. Republikánizmusát azonban egy idealizált szláv őskor vágyképe is áthatotta. Érdeklődéssel fordult a parasztság világa felé, amelynek történetét is a társadalomtörténet részeként fogta föl.

Lelewel hatalmas életműve a lengyel történettudomány legértékesebb

hagyományai közé tartozik. Az őt követő történész nemzedékek gyakran forgatták Lelewel műveit, hogy ösztönzést merítsenek kutatásaikhoz.

JEGYZETEK

1. St. Kętrzyński: Pamięci Joachima Lelewela. Przegląd Historyczny, T. XXXIV. 1937–38. 31. l.
2. M. Handelsman: Historyka. Warszawa, 1921. és 1927.
3. C.P. Serrure: Notice sur le Cabinet monétaire de S.A. le prince de Ligne. Gand, 1847. 69–70. l.
4. Historyczna paralela Hiszpanii z Polską. Dzieła VIII. Warszawa, 1961. 215–256. l. Vö.: M.H. Serejski: Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela. Warszawa, 1958.
5. Vö.: F. Bronowski: Idea gniomowładztwa w polskiej historiografii (Geneza i formowanie się syntezy republikanskiej Lelewela). Łódź, 1969. (Łódzkie Towarzystwo Naukowe).
6. J.G. Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1784–1791.

Joachim Lelewel műveinek válogatott bibliográfiája

Joachima Lelewela Pisma pomniejsze geograficzno-historyczne. 1. Historia geografii (i odkryć). 2. Wiadomość historyczne o starożytnych miarach długości. 3. Wiadomość o narodach, az do wieku dziesiątego we wnętrzu Europy będących. 4. Stosunki handlowe Fenicjan, a potem Karthagów z Grekami. 5. Opis Skythyj Herodota. Warszawa, 1814. (Joachim Lelewel kisebb geográfiai-történelmi írásai. 1. A geográfia és a földrajzi felfedezések története. 2. Történelmi ismertetés az ókori hosszúságokról. 3. Ismertetés azokról a népekről, amelyek a X. századig Európa belsejében voltak. 4. A föníciaiak, később karthágóiak kereskedelmi kapcsolatai a görögökkel. 5. Herodotus leírása Skythiáról.)

Historyka tudzież o latwym i pożytecznym nauczaniu historii. Wilno, 1815. (Historyka, azaz a történelemnek könnyű és hasznos oktatásáról.)

Odkrycia Karthagów i Greków na Ocanie Atlantickim. Warszawa, 1821. (A karthágóiak és a görögök felfedezései az Atlanti-óceánon.)

Nauki dające poznawać źródła historyczne. Wilno, 1822. (A történelmi források megismerését elősegítő tudományok.)

- O historii, jej rozgalęzieniu i naukach związek z nią mających. Dziennik Warszawski, T. 3. 1826. (A történelemről, annak felosztásáról és a vele kapcsolatos tudományokról.)
- Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane. Warszawa, 1829. (Lengyelország népszerű módon előadott történelme.)
- Trzy konstytucje polskie 1791, 1807, 1815. Warszawa, 1831. (Lengyelország három alkotmánya. 1791, 1807, 1815.)
- Geschichte Polens unter Stanislaus August. Eine Darstellung der dreissigjährigen Anstrengungen der polnischen Nation, ihrem Vaterlande aufzuhelfen. Braunschweig, 1831.
- Historyczna paralela Hiszpanii z Polską w XVI, XVII, XVIII wieku. Warszawa, 1831. (Spanyolország és Lengyelország párhuzamos történelme a XVI, XVII, XVIII-ik században.)
- Panowanie króla polskiego Stanisława Augusta Poniatowskiego, obejmujące trzydziestoletnie usilności narodu polskiego podzwiegnienia się, ocalenia bytu i niepodległości. Warszawa, 1831. (Poniatowski Szaniszló Ágost lengyel király uralkodása, amely magában foglalja a lengyel nemzet harmincéves erőfeszítéseit, törekvéseit felemelkedésére, léte biztosítására és függetlenségére.)
- Numismatique du moyen-âge, considerée sous le rapport du type; accompagnée d'un Atlas, composé de tables chronologique, de cartes géographiques et de figures de monnaies, gravées sur cuivre. P. 1–3. Paris, 1835.
- Polska odradzająca się czyli dzieje polskie od roku 1795. Bruksel, 1836. (Az újjászületett Lengyelország avagy a lengyel történelem 1795-től.)
- Dzieje Litwy i Rusi aż do unji z Polska w Lublinie 1569 zawartej. Bruksel, 1839. (Litvánia és Rusz története a Lengyelországgal 1569-ben Lublinban megkötött unióig.)
- Porównanie dwu powstań narodu polskiego 1794, 1830. Parys, 1840. (A lengyel nemzet két, 1794-iki és 1830-iki felkelésének összehasonlítása.)
- Études numismatiques et archeologiques. Vol. I. Type gaulois et celtique. Bruxelles, 1841.
- Polska wieków średnich. T. I–IV. Poznań, 1846–1851. (A középkori Lengyelország.)
- Géographie du moyen-âge. Vol. 1–5. Bruxelles, 1849–1852.
- Wykład historyi powszechnej. T. 1–5. Warszawa, 1850. (Az egyetemes történelem kifejtése.)

Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski. Poznań, 1853.
(Népek a szlávok lakta területeken Lengyelország kialakulása előtt.)

JOACHIM LELEWEL:

LENGYELORSZÁG TÖRTÉNETE NÉPSZERŰ MÓDON ELBESZÉLVE (részlet)

214. A Négyéves Szejm

Éppen közeledett az 1788. évi szejm ideje. A szejm Stanislaw Malachowski és Kazimierz Spaieha elnökletével nyílt meg, és a tanácskozás biztonsága érdekében konföderációt alakítottak. A szejmen eltérő vélemények nyilvánultak meg. A király és számos főúr mellett volt, hogy ne szakítsanak Oroszországgal. Idővel azonban a király megváltoztatta véleményét és szorosabbra fűzte kapcsolatait a népesebb és a szejmen többségben lévő táborral, s ezután azt hajtogatták: a király a nemzettel, a nemzet a királlyal. Poroszországgal megkötötték a szerződést, amelyben Poroszország szükség esetére segítséget ígért. Megmaradt azonban a szejmben Branicki pártja, amely nem akarta megszakítani az Oroszországhoz fűződő kapcsolatot; ez alkotta az ellenzékét. Ebben a helyzetben a szejm ténykedései rendkívül elhúzódtak, egyre több lett az üres fecsegés, mellékes, kevésbé fontos kérdéseket vetettek fel, s így nemcsak az idő veszett kárba és a szejm húzódtott el több évre, hanem még a törvények végrehajtása is nehézségekbe ütközött. A legnyilvánvalóbban ez a hadsereg kérdésében mutatkozott meg. 100 000 fős hadsereget szavaztak meg, de még 60 000 főt sem sikerült kiállítani, és az is hiányosan volt ellátva hadi felszereléssel.

215. A törvények, a trónöröklés, a kettős követválasztás

Egy szejm sem tartott még ilyen sokáig – négy teljes évig – Lengyelországban, az összes korábbi csupán néhány hétig, vagy néhány napig tartott. Egy szejm sem hozott ilyen sok kérdésben döntést. Ezért nevezik Négyéves és Nagy Szejmnek. Ezen iktatták törvénybe a nemesi földbirtokok utáni adózást, a tizedet, ezen törölték el a liberum veto-t, s következképp mindenféle konföderációt szükségtelennek nyilvánítottak, s ezen hoztak döntést abban a kérdésben, hogy örökletes legyen-e a trón és ki uralkodjék Stanislaw August után. Ennek az oly fontos, és a nemesség által mindeddig oly féltékenyen őrzött előjognak a kérdését az egyes országrészek és járások

gyűlései [a szejmikek] elé utalták. Éppen két év telt el ekkor a szejm kezdete óta, és az előírások szerint újat kellett összehívni. Ennélfogva összegyűltek a szejmikek, hogy megválasszák a követeket a rendes szejmre. Ezeken az 1790. évi szejmikeken határoztak a trónöröklés és az örökletes királyság kérdéséről. Korábban ezt a kérdést fel sem lehetett vetni; a nemesség annyira ragaszkodott ehhez a kiváltságához [a szabad királyválasztáshoz], most azonban annyira megváltozott a közfelfogás és annyira a monarchia felé hajlott, hogy az összes szejmikeken egyhangúlag jóváhagyták az örökletes királyságot, és a szász választófejedelmet, III. August unokáját megválasztották Stanislaw August utódjának. Az újonnan megválasztott követek Varsóba utaztak és csatlakoztak az ott üléselő követekhez. Ily módon a szejm kétszeres számú követ részvételével folytatta tovább tevékenységét.

216. A kormányzó törvény

A legfontosabb esemény a kormányzó törvénynek nevezett alkotmány kihirdetése és elfogadása volt. Az alkotmány értelmében: a trón örökletes, az uralkodó vallás a katolikus, de biztosítják a más felekezetűek vallásszabadságát is, törvénybe iktatták a nemesi jogok összességét, a polgári rendet közzelítették a nemesihez, saját küldöttekkel vehettek részt a szejmen, a jobbágyágot a jog védelme alá vonták, hogy biztosítsák a jobbágyok személyi szabadságát. A törvényhozás a szejmek joga. Az igazságszolgáltatás független. A többi végrehajtó jogkört a királyra ruházták, aki mellé a miniszterekből és a primásból álló királyi tanácsot neveztek ki, amelyet „Órségnek” [Straż] hívtak. Az alkotmányt csak 25 évenként lehetett módosítani vagy megváltoztatni. Az alkotmányt 1791. május 3-én hirdették ki. A király azonnal letette rá az esküt, majd a szejm mindkét háza a királlyal a Szent János templomba vonult és letette rá az esküt. Két nappal később, május 5-én, még egyszer megtárgyalták, és ekkor már az egyébként igen kis számú ellenzője is elfogadta. Miután a szejm egyhangúlag jóváhagyta, kilenc hónapig a nemzet elé bocsátották megvitatásra, hogy kilenc hónapon keresztül mindenki tanulmányozhassa és megismerhesse. Csak kilenc hónap elteltével hívták össze a szejmikeket azoknak a beszámoló szejmikeknek a mintájára, amelyekben a követek szoktak számot adni az őket megválasztó országrészek és járások előtt szejmbeli tevékenységükről. Az így összehívott szejmikeken az alkotmányt mindenütt elfogadták és arra felesküdtek. A porosz király elismerte és helyeselte az alkotmányt, és más udvarok is elismerték.

219. A beteg Lengyelország

A beteg ember nem egyhamar nyeri vissza egészségét, nem egyhamar kap újra erőre, ha pedig még erőtlenül felkél betegágyából, nemegyszer súlyosabb betegségbe eshet vagy akár halálát is sietetheti. Megközelítőleg ugyanez mondható el Lengyelországról is. Miközben utolsó erőfeszítéseit tette, területe egyre zsugorodott, egyre kevesebb lakossága, egyre kevesebb jövedelme, egyre kisebb hadserege maradt, és ami megmaradt, az is részben megsemmisülésre volt ítélve. Ezekben az időkben számos polgár anyagi romlását okozták különféle katasztrófák. A csődök, a hitel és a földbirtokok értékének a csökkenése hozzájárultak a hanyatláshoz. De azok, akik nemzeti felkelés kirobbantását tervezték, nem törődtek az anyagi erők elégtelenségével. Szemüket Kościuszkora vetették, aki a kadétiskolában tanult, Amerikában esett át a tűzkeresztségen. A dubienkai csata ugyan balsikerrel végződött, mégis hírnevet szerzett neki az országban. Kościuszko, miután felkelésre szólították fel, maga is hajlott erre.

220. Az erők elégtelensége a felkelés során

Byszewski és Jan Henryk Dąbrowski sikertelen kísérleteket tettek a felkelés kirobbantására. Madalinskinék sikerült 1794-ben együtt tartania dandárját, és Ostroleka alól Krakkó alá vonulnia, és ott várta be a felkelés kitörését. Jelszavuk a szabadság, az egység és a függetlenség volt, és Kościuskót hívták vezérükül. A raclawicei győzelem meggyorsította a felkelés kitörését Varsóban, Żmudźban és Wilnóban Jasinski parancsnoksága alatt, valamint a katonai egységek csapatmozdulatait, amelyek az ország távoli vidékeiről számos veszélyt leküzdve áttörtek és csatlakoztak a felkelőkhöz. Mindezekkel együtt is igen kevés katonai erő és háborús készlet álltak a felkelők rendelkezésére, fegyverzetük is elégtelen volt. A nemesi felkelés, amelyet már egy évszázada nem gyakoroltak, aligha lett volna eredményes. A hadsereg gyengeségét a lándzsákkal és kaszákkal felfegyverzett jobbágyokkal akarták pótolni. Ez azonban abba a panaszbba ütközött, hogy a parasztokat elvonják a mezei munkáktól. Voltak olyanok, akik ebben a nehéz helyzetben mindent feláldoztak és súlyos áldozatokat hoztak a hazáért, de még többen voltak olyanok, akik vagy nem tudtak részt venni ebben a nemzet nevében kirobbantott felkelésben, vagy pedig barátságtalanul és ellenségesen viselkedtek annak irányában.

221. A sors beteljesedése. A széthúzás zavarkeltése

Szczekociny alatt Kościuszko vereséget szenvedett, és megtudta, hogy nemcsak az oroszokkal áll szemben, hanem a poroszokkal is. Krakkót nem sikerült megtartani, a várost elfoglalták a poroszok, a hadműveletek Varsó felé kezdtek áttevődni, mivel azt az oroszok és a poroszok ostromgyűrűbe fogták. A védőket már súlyos nélkülözés fenyegette, amikor Mniewski nagylengyelországi felkelése Varsó alól magára vonta a porosz királyt és egész seregét. De ekkor már új orosz erők közeledtek. Ugyanakkor a fővárosban még Wilnónál is erősebben jelentkezett a pártoskodás. A nép fel volt háborodva a politikai tevékenységük miatt letartóztatottak ellen. E felháborodás következtében ítélettel vagy anélkül is akasztani kezdtek. Ezekben a viharos pillanatokban senki sem lehetett biztonságban az élete felől. Az az erőszakra hajlamos szélsőséges párt, amely a népet is bujtogatta, a hugonisták nevet kapta, mivel Hugo Koftaj állt az élükön, a Legfelsőbb Tanácsnak az a tagja, aki az erőszakosabb intézkedések híve volt. Kościuszko mérsékelte az erőszakot, amely sok gyötrelmet okozott neki.

222. A harmadik felosztás

Eközben Wilnót, amely nem volt kellően védve, az oroszok bevették, Szuvorov elkerülte Brzescet és az volt a célja, hogy egyesüljön Fersennel. Kościuszko sietett ezt megakadályozni. Maciejowicénél Fersentől vereséget szenvedett és súlyosan megsebesülve fogságba esett. Szuvorov elfoglalta Prágát, majd kapituláció útján Varsót is. A hitét veszített lengyel hadsereg széthullott, Radoszyce és Konskie alatt meghátrált, majd letette a fegyvert. A királyt felszólították, hogy Varsóból utazzék Grodnóba, és Grodnóban, 1795. november 25-én, megkoronázása évfordulóján, lemondott a koronáról. A három szomszédos hatalom 1796-ban megosztozott egymás között a maradék Lengyelországon. A Pilica, a Visztula, a Bug és Nyemen lett a határ; a határok találkozási pontja a podlasie-i Niemirów lett. Legyenlországnak még a nevét is kitorölték az országok és a nemzetek sorából. Így akarta a Gondviselés. Stanislaw August Pétervárra költözött, ott fejezte be életét, és Pál cár királyként temettette el.

223. A lengyelek megvíasztalódása

Pál cár kegyelmesen kiszabadította Kościuszkót és a lengyeleket a fogságból, Kościuszkóval szemben különös kegyelmet gyakorolt és megakarta őt vigasztalni azzal a biztatással, hogy hazájának van létjogosultsága a földgolyón, nem kell őtöle függő nemzetnek lennie, hanem boldog lehet az orosz jogar védelme alatt, amely tiszteletben tartja nyelvét, hitét, jogait és szokásait. Nem szólok azokról az eseményekről, amelyek a lengyeleket megvíasztalták. Túlságosan is közeli idők ezek, sok mindent kellene elmondani róluk, apáitoknak és rokonaitoknak sok mondanivalójuk van róluk, majd tőlük meghalljátok. A mai helyzetben a régi Lengyelország továbbra is több hatalom uralma alatt áll. Mindegyikben különböző előjogokat élvez, mindegyikben biztosítva van ősapáinak nyelve és nemzetisége. Egy részét alkotja a mai Lengyel Királyság, amelyben minden, bárhonnán ideérkező lengyel állampolgársági jogokat nyerhet. Gyermeknek, áldjátok annak emlékéért, aki a nemzet nevét és jelentőségét így megemelte. Olvassátok a régi Lengyelország történetét, sok hibát és eltévelyedést találtok abban, amelyeket elődeink követtek el, de sok jót is. Az eltévelyedések következménye az, hogy vezetelni kell értük. A Gondviselés bocsátotta ezt Lengyelországra, hogy bűnhődjünk elődeink vétkeiért. Legyen hasznotokra, gyermekek, ez a nagy tanulság, és kerüljétek a hibákat, amelyekbe évszázadokkal korábban a lengyelek estek. De ugyanakkor ismerjétek meg őseitek erényeit is: hány kivívott privilégiumukat tudták méltósággal és megértően hasznosítani, mennyit használtak az országnak és honfitársaiknak állampolgári mivoltukban és a különböző hivatalokban, mennyire hűek és alázatosak voltak a joggal és az uralkodókkal szemben, mennyire szerették azokat, a nemzethez és a hazához pedig szívvel-lélekkel kapcsolódtak. Amikor a régi erényekre emlékeztek, bármilyen helyzetben is legyetek ma, erényesekké válhattok, és víasztalásai lesztek a kortársaknak és példaképei az utódoknak.

Joachim Lelewel: Dzieła. Tom. VII. 196–203. 1.

A közbeeső 217. fejezetben Lelewel a targovici konföderációról szól, míg a 218-ban az ún. grodnói szejm-ről.

JOACHIM LELEWEL:

HISTORYKA

A historyka a történelemmel, vagyis azzal a történettudományi munkával foglalkozik, amelyet a történész végez.

Ahhoz, hogy a történész fel tudja vázolni a történelmet, meg kell azt ismernie. Ekkor két kilátás nyílik a historyka előtt: a megismerésre irányuló kutatások és a megismert eredmények kifejtése elbeszélés vagy leírás útján.

A kutatások

A kutatások kétfélék: kritikaiak és filozófiaiak, vagyis kombinatívák. Az előbbiek tulajdonképpen fáradtságos keresgélést, kutatást, böngészést jelentenek; az utóbbiak magasztos felismerést, elmélyülést.

A *kritika* felkutatja és megmagyarázza az életmód, az események és történések valóságát. Erre szolgálnak a források, a történelmi emlékek: a né-
mák (természeti képződmények, vagy emberi kéz alkotta vagy építette tárgyak); az írásosak (felíratok, dokumentumok, könyvek); a szóbeliek (legendák, dalok).

A kritika első feltétele az, hogy meggyőződjünk azok valódiságáról és feddhetetlenségéről. A hamisak, tendenciózusak sem haszontalanok, ha felismerjük a hamisítás tényét.

A második feltétel, hogy elsősorban és kizárólag a szemtanúk, a kortársak tudósításaira támaszkodjunk; a későbbieket, amelyek hallomáson vagy visszaemlékezésen alapulnak, csak igazolásnak tekintsük.

Végül a harmadik feltétel és feladat az, hogy megértsük, miről nyilatkoznak, mit tudnak a források és bizonyítékok: teljesen és tisztán tudósítanak-e az eseményről, vagy pedig csak részben és elferdítve azt; hogyan látják és értelmezik az eseményt, őszinték-e vagy tévednek, vagy koholtak, vagy pedig hazugak-e.

A kritika maga készíti elő saját magának az anyagot, vagyis feltárja és megvilágítja a forrásokat, vagyis a történelmi emlékeket. Ezért különböző, a történelmi forrásokat magyarázó tudományágak jöttek létre (régészet,

antiquitates, numizmatika, heraldika, szfragisztika, paleográfia, epigrafia, hieroglifika, diplomatika, a történésekről és az írókról szóló ismeretek stb.).

Ebben a történelmi forrásokra irányuló kutatómunkában a források száma nem jelent semmit, mivel az eseményt egy forrás néha jobban bemutatja; a tanú megbízhatóságánál nemegyszer fontosabb egy olyan bizonyíték, amely vagy egy jobb, de elveszett tanúbizonyságon alapul, vagy pedig az esemény jobb értelmezéséből fakad; mert vannak dolgok, amelyek térben vagy időben távolabbról mások által pontosabban megismerhetők, mint a túlzottan közeli tanú által.

A forrásoknak ebben az egész kritikus kutatása és az események feltárása során a kritikus a forrásokat forrásokkal magyarázza, mivel azok között szoros összefonódás, állandó kölcsönös összefüggés van; az egész kutatás során a filozófiai, kombinatív kutatások feladatára is vállalkozik; nem lesz kritikus, találó megfigyelő, ha nincs elegendő filozófiai-kombinatív készsége. A kétféle kutatás a történelem megismeréséhez elválaszthatatlan egymástól a történettudományban: könnyebb a kritikai kutatásokat az utóbbiaktól elválasztani olyan esetekben, amikor az életkörülmények és az események megfelelően bizonyítottak és tisztázottak, és nem igénylik a forrásokra való hivatkozást.

A történelem kutatása filozófiai, mert az emberre irányul; kombinatív, mert az események kölcsönös összefüggését, állandó egymásból következését, minden esemény okait és következményeit tartja szem előtt. A kutató felismeri és elmélyíti az előtte feltáruló események és horizontok összefüggéseit.

A kutató megfontolásának tárgyát képezi egyrészt mindaz, ami az emberekre hat; másrészt az emberi cselekedetek és viszonyok, ami megismerésének fő és egyedüli horizontja.

Az embert számtalan körülmény veszi körül és hajtja, amelyek mind hatnak rá; mindezek pedig három szempontra vonatkoznak: a helyre, az időre és a lejátszódó eseményekre (időben és térben). A kutató e szempontokról egy pillanatra sem feledkezhet meg a téves értelmezés veszélye nélkül.

Az emberi tevékenység a történettudományi kutatás fő és végső horizontja. A kutató előtt megjelenik:

A *történelmi ember*, nem az, akinek ideálját a filozófia megalkotja, hanem a múlt embere, a múltbeli tapasztalat következtében elvont ember (mert a jövő, a jövő és a vég fürkészése, értelmezése nem tartozik bele a múlt megismerésére törekedő történelmi munkába). A testi és szellemi készségekkel és képességekkel (fiziológia, antropológia) rendelkező ember nem

lehet tétlen, nem cselekvő; tevékenysége során a szükség, a gondolat, az eszme, valamely cél elérésének a vágya vezérli; nem egyedül van, vannak mások is.

Az ember társas lény és nem szakadhat ki a társadalomból. Teljes társadalma az egész földgolyóra kiterjed, és számtalan kisebb-nagyobb, szétváló vagy egyesülő és eggyé olvadó társadalomra oszlik. A külön társadalom első csírája a család, a nemzetség; a törzs (a børszín), a terület, a szokások, a nyelv, az eszmék vagy az előítéletek közössége. Az elkülönülés másfajta kezdetét jelentik a vélt vagy céltudatosan megkötött társulások: a haszon céljából (kereskedők, kapitalisták), szellemi vagy fizikai munkavégzés céljából (tudományos társaságok, akadémiák stb.; vallásos szekták; különféle eszmék stb. propagálására alakult társulások – képzőművészeti, mezőgazdasági, kézműipari, ipari stb. társulások). A társaságok és társulatok szolgálók, ha egy ember (a tulajdonos vagy a vállalkozó) irányítja azokat; különböző mértékben szabadok, ha több ember közösen irányítja azokat, vagy ha saját maguk irányítják és kormányozzák önmagukat.

(...)

A historiográfia

A megismert emberi dolgok felvázolása, elmondása, leírása a történész legutolsó feladata.

Históriának nevezik az események legszárazabb feljegyzéseit, a krónikákat, évkönyveket, kronográfokat; az események különféle mérlegeléseit és kifejtéseit; a legegyszerűbb történeteket, a legmulatságosabb elbeszéléseket, anekdótákat, románcokat, kitalált történeteket; mindezeket, ha az eseményeket időrendben adják elő, históriáknak nevezik.

Igen gyakran a történelmi eseményeket valamilyen céllal adják elő, bizonyos maximák, elvek, eszmék, elképzelések múltbeli példákkal való alátámasztására; valamely elképzelés apologetikus, panegirikus védelmezése vagy éppen elítélése, megbélyegzése céljából; ezeket a mű szerzőjének a saját érvelése terheli. Ezek is históriák.

A tulajdonképpeni, méltó jelentésében vett históriának nincs szüksége a történész saját érvelésére, amely feleslegessé válik, és gyakran burkolt céllal gyanúsítható; elegendő argumentáció az elbeszélte esemény. Felesleges az is, hogy a történész előtérbe helyezze saját véleményét arról, hogy mit kellett volna tenni, hogyan kellett volna cselekedni; feleslegesek azok a képzelgések, hogy mi lett volna, ha ..., mert a be nem következett eseményekre

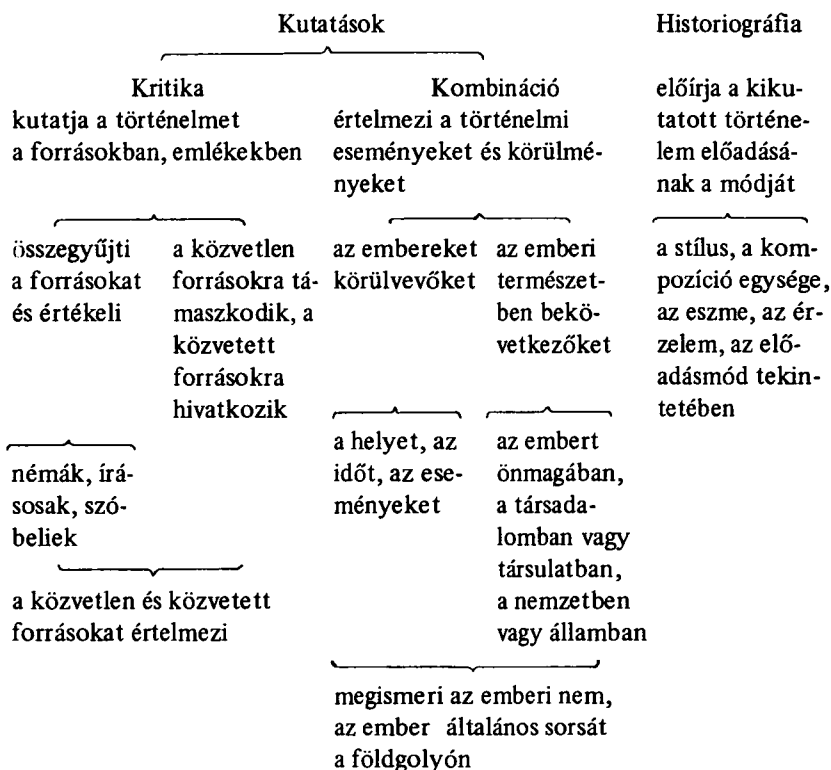
vonatkozó prófétai, jósi szellemű hipotézisek felállítása nem a történész dolga. (A politikus, mielőtt belekezdene valamibe, megpróbálja kitalálni és előre látni a következményeket, amelyek aztán leggyakrabban úgyis nyilvánosságra kerülnek; a történész számára az olyan vélekedés, amelyre a múlt semmivel sem válaszolt, a meddő képzelgés mezeje marad.)

A történész úgy rajzolja fel a múltat, ahogyan az volt, elfogulatlanul, a tiszta igazság és valóság jegyében; a történelemben az embereket és az események folyamát; az ebben a folyamatban, egymásutánban és vonulatban megismert jellegüket, a légkört, az események következményeit. A kortárs történelmet író történész rámutathat a közvetlen következményekre, a távolabbi következményeket azonban legfeljebb csak találgatással jósolhatja meg.

Elbeszélő stílusa komoly, emelkedett, kifejezésmódja nem idegenkedik a költői képektől, a filozófiai gondolatoktól. Bemutatja az egészet, a részleteket pedig fordulatosan ábrázolja (dramatizál). Érzelemmel tölt el, lebilincseli az értelmet, a szívhez szól.

Az emelkedett stílus és előadásmód nélkül megírt történelem is lehet hasznos, ha jól megválogatott, mélyen megismert alapismereteket közöl. De a különböző foglalkozású emberek, sőt még a gyermekek számára előadott történelemnek sem kell ilyen eredményeket felmutatniuk és csupán az értelemre hatniuk; az olvasók foglalkozása, társadalmi állása, életkora szerint részletekkel lehet fűszerezni az elbeszélést, egyes vonatkozásokat jobban ki lehet emelni, de nincs szükség arra, hogy egyes folyamatokat, következményeket, alapvető eseményeket töredékesen mutassunk be abból kiindulva, hogy az olvasó azt nem képes felfogni. Az efféle történelemábrázolásban a fő változás az egyes társadalmi állású emberek stílusától, nyelvétől függ, ami számukra érthetőbbé teszi az elbeszélést. Az egyik társadalmi osztályba tartozó emberek, de a gyermekek nyelvéből sem hiányzanak a méltó kifejezések.

HISTORYKA

(Joachim Lelewel: Dzieła. Tom II.(1.) Pisma metodologiczne. (Összes mű-
vek. II. kötet/1. Metodológiai írások.) 471—477. l.